

تبیین نقش پرنده در اعلانهای
عاشورایی ایران (دهه ۸۰ و ۹۰ش)، با
رویکرد نظریه یاکوبسن / ۱۳۹۱-۱۳۹۰

اعلان فراخوان یازدهمین
سوگواره هنر عاشورایی (حوزه
هنری)-۱۳۹۶ش- مأخذ:سایت
هنر مقاومت resistart.ir

تبیین نقش پرنده در اعلانهای عاشورایی ایران (دهه ۸۰ و ۹۰ش)، با رویکرد نظریه یاکوبسن

فاطمه عسگری * ابوتراب احمدپناه **

تاریخ دریافت: ۹۸/۴/۱۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۱/۳۰

صفحه ۱۳۱ تا ۱۴۹

چکیده

حماسه تاریخی عاشورا همواره یکی از مضمون‌هایی بود که هنرمندان آن را دستمایه خلق آثار هنری خود قرار داده‌اند. اعلان نیز هنگامی که در لوای مفاهیم مذهبی همچون عاشورا قرار می‌گیرد برای بیان مفاهیم خود از نشانه‌ها، رمزگان و علائم ارتباطی استفاده می‌کند. این تحقیق سعی بر آن دارد با بررسی اعلانهای دهه ۸۰ و ۹۰ش به هدف پیش رو بپردازد، از جمله نشانه‌شناسی نقش پرنده همچون واکاوی انواع ادبی آنها در کنار سایر عناصر تجسمی این اعلانها با رویکرد یاکوبسن. سؤال این تحقیق عبارت است از: با توجه به رویکرد یاکوبسن نشانه‌شناسی این نقش پرنده چگونه در کارکردهای ارتباطی، استعاره و مجاز مطرح شده‌اند و چه ارتباطی با انواع ادبی دارند؟ روش تحقیق پیش رو بر اساس روش توصیفی تحلیلی از طریق کتابخانه‌ای و اسنادی به کنکاش و تحلیل ۴۴ نمونه انتخابی از اعلانهای عاشورایی می‌پردازد که بر اساس واکاوی رنگ، فرم، ترکیب بندی و نشانه‌شناسی نقش پرنده در ارتباط با سایر عناصر تجسمی بررسی می‌شود و دسته‌بندیهای ارتباطی و آرایه‌ای را در لوای انتقال بهتر پیام عاشورا شکل می‌دهد. بر اساس نتایج تحقیق منشأ شکل‌گیری بسیاری از اعلانهایی که نقش پرنده در آنها استفاده شده برگرفته از هنرهای آیینی و سنتی از جمله پرنده‌های علم و کتله‌ها، نگارگریها و... است. با توجه به رویکرد یاکوبسن و بررسیهای انجام شده روی اعلانها در این دو دهه مشخص شد. استفاده از رویکرد استعاره نسبت به مجاز بیشتر بوده و اعلانها در دهه ۹۰ش نسبت به دهه ۸۰ از لحاظ تأثیرگذاری عملی، استعاره پرده‌ای کمتری داشته‌اند اما کارکرد عاطفی نسبت به دهه ۸۰ش بیشتر بوده است. به طور کلی کارکرد ترکیبی کمترین تأثیر ارتباطی و برای انتقال پیام و کارکرد عاطفی بیشترین نمود را در اعلانها داشته است.

کلیدواژه‌ها

اعلان، پرنده، هنرهای عاشورا، نشانه‌شناسی رومن یاکوبسن

* دانشجوی دکتری رشته هنر اسلامی دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس تهران (نویسنده مسئول) Email: f.g.asgari@chmail.ir

** استادیار دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس، شهر تهران، استان تهران Email: ahmadp_a@modares.ac.ir

مقدمه

است. جامعه آماری این پژوهش ۴۴ نمونه از اعلانهای عاشورایی است که طی دهه ۸۰ و ۹۰ ش در ایران برای نمایشگاه‌های عاشورایی طراحی و منتخب شدند و بسیاری از آنها در کتابهای مربوط به این سوگواره‌ها به چاپ رسیدند. در این تحقیق ۲۰ اعلان از ۴۴ نمونه سوگواره‌های مختلف با نام هیئت، هنر عاشورا و اثر نگارنده که تصویر پرنده نمود معنایی مرتبط با تحقیق پیش رو داشت به شیوه موردی انتخاب و ارزیابی شد. به دلیل آنکه در دهه ۹۰ ش نمونه آثار بیشتری از اعلانهای عاشورایی وجود دارد تعداد ۴۸ عدد و از دهه ۸۰ ش تعداد ۲۰ عدد در این سوگواره‌ها دارای نقش پرنده بودند و این موارد در ارزیابی لحاظ شده است. کلیت تحقیق بر اساس رویکرد یاکوبسن در زمینه کارکردهای ارتباطی، استعاره و مجاز بررسی و ارزیابی شده است. این نوع، شامل ۶ کارکرد ارتباطی از جمله ترغیبی، فرازبانی، کنشی، عاطفی، هنری یا ادبی، ارجاعی می‌شود که از میان آن ۴ مورد، بسیار مرتبط به زمینه ارتباطی اعلانهای عاشورایی به عنوان مجرای ارتباط تصویری بوده است همچنین نشانه و عناصر تجسمی در راستای بیان استعاره و مجاز، پیام خود را منتقل می‌کنند که این استعاره‌ها با رابطه جانشینی سعی در بیان بهتر مفاهیم و تأثیرگذاری کلام تصویری دارند.

پیشینه تحقیق

با توجه به بررسی‌های انجام شده یک مقاله با عنوان (جلوه‌های استعاره در نظام نشانه‌ای دیداری پوسترهای عاشورایی) از سلمان بصائری و محمد خزائی در فصلنامه نقد ادبی، شماره ۲۲، تابستان ۱۳۹۲، ص ۴۹ چاپ شده است که به بررسی کاربردها و جلوه‌های حضور استعاره در سطوح نظام‌های نشانه‌ای دیداری و درک قابلیت‌های آن برای معنا آفرینی در اعلانهای عاشورایی پرداخته است. مقاله دیگری با عنوان (بررسی نقش فلز در اشیاء ویژه عاشورا) از مروارید لطیف زاده در مجله هنرهای تجسمی به سال ۱۳۸۸ ش، شماره ۸۲ به چاپ رسیده است که شناسایی اشیاء فلزی مورد استفاده در عزاداری ماه محرم و زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و هنری آن را مورد ارزیابی قرار می‌دهد همچنین پایانه‌ای با عنوان (نشانه شناسی پوستر) از کیمیا امامی با راهنمایی فرزانه سجودی در مقطع کارشناسی ارشد از دانشگاه هنر تهران در سال ۹۱ ش به موضوع نشانه شناسی عوام‌بصری، شامل نشانه‌های تصویری و نوشتاری در اعلان‌های فرهنگی و ارجاعات بینامتنی فرهنگی، اجتماعی بکار رفته اشاره دارد. یک پایان نامه دیگر با عنوان (نقد و بررسی پوسترهای مذهبی در پنج سال اخیر ایران از سال ۱۳۸۱) به وسیله فاطمه اسلامی کتابچی به راهنمایی عفت السادات افضل طوسی در مقطع کارشناسی ارشد سال ۱۳۸۷ ش در دانشگاه الزهراء صورت گرفته است. در پایان نامه‌ای با عنوان (بررسی تاریخ تحلیلی

حماسه عاشورا همواره جریانی بوده که در مسیر خود تأثیرات فراوانی را در زمینه‌ها و اشخاص مختلف ایجاد کرده است. افق‌های عاشورا، فتوت، غیرت، معرفت، شجاعت، ولایت و شهادت را همچون موج عالمگیر دربردارد. در این میان هنرمندان نیز با عنایت به حضرت حق در تلاشند تا این جریان را حفظ و پیام‌های ارزشمند آن را تأثیرگذارتر مطرح کنند. اعلان نیز نوعی زبان بصری و ارتباطی است و هنگامی که در لوای مفاهیم مذهبی همچون عاشورا قرار می‌گیرد برای بیان مفاهیم خود از نشانه‌ها، رمزگان و علائم ارتباطی استفاده می‌کند. امروزه تعداد زیادی از اعلانهای عاشورایی در ایران در قالب برگزاری نمایشگاه‌ها و سوگواره‌ها شکل می‌گیرند و از عناصر تصویری و نوشتاری به گونه‌های مختلف استفاده می‌کنند. این تحقیق سعی بر آن دارد با بررسی اعلانهای دهه ۸۰ و ۹۰ ش به هدف پیش رو بپردازد، از جمله تبیین ویژگیهای نشانه‌شناسی پرنده همچون واکاوی انواع ادبی آنها در کنار سایر عناصر تجسمی این اعلانها با رویکرد یاکوبسن. سؤال این تحقیق عبارت است از: با توجه به رویکرد یاکوبسن نشانه‌شناسی این نقش پرنده چگونه در کارکردهای ارتباطی، استعاره و مجاز مطرح شده‌اند و چه ارتباطی با انواع ادبی دارند؟ تحقیق حاضر بر اساس واکاوی رنگ، فرم، ترکیب بندی و نشانه شناسی نقش پرنده در ارتباط با عناصر تجسمی بررسی می‌شود.

ضرورت و اهمیت انجام تحقیق، بررسی و شناخت کارکردهای ارتباطی اعلانهای عاشورایی و نقش پرنده در آن است که با رویکرد یاکوبسن ارزیابی صورت گرفته است تا از این طریق بتوان تأثیر این اعلانها و نحوه انتقال پیام از طریق روشهای گوناگون استعاره پردازی، مجاز و همچنین آرایه‌های انتقال معنا را مطرح کرد. اعلان، به نوبه خود نوعی زبان ارتباطی برای انتقال پیام است که در راستای ارتباط تصویری درگاهی برای ارتباط با گیرنده مطرح می‌شود به همین دلیل از رویکرد ارتباطی رومن یاکوبسن در زمینه کارکردی و بیان استعاره و مجاز در جایگزاری نشانه‌ها و رابطه همنشینی و جانشینی عناصر استفاده شد تا با این نظریه بتوان، اعلان را به عنوان مجرای ارتباط تصویری مورد ارزیابی قرار داد و این بینش، راهنمایی باشد برای هنرمندان، تا با دانش تصویری و نشانه شناسی ارتباطی هر چه بهتر بتوانند، انتقال پیام و تأثیر بصری را گیراتر میسر کنند.

روش تحقیق

این تحقیق بر اساس روش توصیفی تحلیلی و از نوع بنیادین انجام شده و شیوه گردآوری اطلاعات آن از طریق کتابخانه‌ای و اسنادی به وسیله اسکن تصاویر و فیش برداری با تحلیل و پردازش کیفی اطلاعات صورت گرفته

برگیرنده نظامهای منسجمی است که به طور غیر مستقیم با زبان در ارتباطند. وی بر این باور بود که تحلیل تطبیقی ساختهایی که از طریق تمرکز چشم بر پیام (نقش هنری) یا به عبارتی دیگر، «از طریق بررسی همزمان هنرهای کلامی، موسیقی، نقاشی، تئاتر و فیلم حاصل می‌شوند از ارزشمندترین و ضروری ترین وظایف علم نشانه‌شناسی به شمار می‌رود» (یاکوبسن، ۱۳۸۵: ۳۳).

یاکوبسن معتقد است که استعاره و مجاز دو منش بنیادی انتقال معنایند. به گفته وی، «شکل‌گیری یک گفتمان به دو طریق معنایی متفاوت صورت پذیرد. یک موضوع ممکن است بر حسب شباهت یا به واسطه مجاورت، به دنبال موضوع دیگری بیاید» (سجودی، ۱۳۹۵: ۵۴). وی استعاره را در انتخاب و یا گزینش فرآیندی به جای نمود دیگر (جانیشینی) متداعی و ذهنی می‌داند و آن را به تشابه، قیاس و همانندی نسبت می‌دهد در حالیکه که مجاز را بر نمودهای ترکیب یافته در کنار هم که متکی بر مجاورت است قلمداد می‌کند. (همان، ۱۳۹۵: ۵۶). وی مجاز مرسل را گونه‌ای خاص از سخن مجازی می‌داند که در آن کل به جای جزء و جزء به جای کل قرار می‌گیرد. رابطه همنشینی و مجاز دارای گزاره‌هایی با رابطه خطی و زماندار است و نگاه تغزلی به اثر را دارای رمز می‌داند و آن را با محور جانیشینی و استعاره در یک راستا قرار می‌دهد زیرا که از رمزگان بهره می‌برد.

به نظر می‌رسد نکته اصلی نظریه ارتباطی یاکوبسن این است که «پیام نمی‌تواند به تنهایی تأمین‌کننده تمام معنای کنش ارتباطی باشد و بخش قابل توجهی از ماحصل ارتباط ناشی از عوامل دیگری چون، موضوع، رمز و مجرای ارتباطی است» (سجودی، ۱۳۷۷: ۲۲۴) وی این عوامل را تعیین‌کننده نقشهای زبان می‌داند و از کارکردهای ارتباطی سخن می‌گوید. تحقیق پیش رو به ۴ نمونه از این کارکردها می‌پردازد که به شرح زیر است:

۱- کارکرد ترغیبی: اگر جهت پیام به سوی مخاطب است. به اعتقاد یاکوبسن جملات امری، ندایی و اخباری ترغیبی هستند (سجودی، ۱۳۷۷: ۲۲۵). بار حکمی و کنشی دارد و ایجاد واکنش در مخاطب می‌کند.

۲- کارکرد عاطفی: تأثیری از احساس خاص پدیدآورنده را بیان می‌کند. پیام می‌خواهد تأثیر عاطفی به خصوصی را به وجود آورد. (همان، ۲۲۵) در واقع پیام می‌خواهد تأثیر عاطفی و احساسی را به طور ناب از سوی فرستنده که در طراحی اعلان، هنرمند است، تظاهر کند.

۳- کارکرد هنری: «یاکوبسن این کارکرد را همچون رابطه‌ای میان پیام و خودش تعریف می‌کند» (پهلوان، ۱۳۸۷: ۱۰۲). در این نوع وجه زیبایی و هنری غالب است و صورت یک اثر هنری، مرجعیت، خود اثر، تعریف می‌شود.

۴- کارکرد ارجاعی: در حالتیکه پیام صریح، روشن و ادراکی بیان شود. «در این حالت همراه با اطلاعات عینی

نقش مرغ بسم... در هنر اسلامی ایران) از راضیه صادقی با راهنمایی عبدالکریم عطارزاده به سال ۱۳۹۶ از دانشگاه سوره در مقطع کارشناسی ارشد به بررسی نقش پرنده می‌پردازد. در پایان نامه دیگری با عنوان (تحلیل بصری نقوش اساطیری ساسانی و نمود آن در گرافیک ایران - طراحی پوستر) در مقطع کارشناسی ارشد به کوشش مرتضی بیجاری لچه گورابی و به راهنمایی سعید فریسی و منیژه باقری در سال ۱۳۹۲ از دانشکده هنر نبی اکرم ثبت شده است که به بررسی و شناخت نقوش اساطیری و تحلیل جنبه‌های مذهبی و آیینی در شکل‌گیری تصاویر حیوانی پرداخته است که در پوستره‌های دهه‌های اخیر نمود پیدا کرده است. در این راستا کتاب (تجلی عاشورا در هنر ایران) از محبوبه الهی به وسیله انتشارات آستان قدس رضوی در مشهد در ۱۳۷۷ ش به چاپ رسیده است. مؤلف در این کتاب به شکل‌گیری صنایع مرتبط با مراسم عزاداری و پیشینه تعزیه می‌پردازد. اما ویژگی و ضرورت مقاله پیش رو توجه به نقش پرنده و عناصر وابسته در ارتباط با رویکرد یاکوبسن همراه با انواع آرایه‌های ادبی است که تقسیمات آن را مطرح و میزان تأثیرگذاری هر یک را نشان می‌دهد.

نشانه‌شناسی رومن یاکوبسن

«نشانه‌شناسی علمی است که به بررسی انواع نشانه‌ها، عوامل حاضر در فرایند تولید و مبادله و تعبیر آنها و نیز قواعد حاکم بر نشانه‌ها می‌پردازد. فردینان دوسوسور^۱، زبان‌شناس سویسی و چالز ساندرز پیرس^۲ فیلسوف آمریکایی که تقریباً در یک دوره تاریخی می‌زیستند، بنیان‌گذاران اصلی آنچه که امروزه با نام نشانه‌شناسی نامیده می‌شود، هستند» (سجودی، ۱۳۹۵: ۱۰۲). «نشانه‌ها بر پایه رمزگان مورد بهره برای انتقالشان دسته بندی می‌شوند که می‌تواند آوای خاص، علامتهای الفبایی، نمادهای تصویری و یا حتی حرکات بدن باشد» (طاهری، ۱۳۹۶: ۱۶). یکی از نشانه‌شناسان تأثیرگذار رومن یاکوبسن است. «رومن یاکوبسن» (۱۸۹۶-۱۹۸۲م) در مسکو به دنیا آمد. در سال ۱۹۱۹م در رشته زبان شناسی تاریخی - تطبیقی دانشگاه مسکو تحصیلات خود را به پایان رساند. او از بنیان‌گذاران زبان شناسی پراگ بود و در شکل‌گیری جنبش فرمالیسم^۳ نقش مهمی داشت در سال ۱۹۴۹م با سمت استادی در دانشگاه هاروارد به تدریس زبان و ادبیات اسلاوی و زبان‌شناسی همگانی مشغول شد» (یاکوبسن، ۱۳۸۵: ۱). همچنین وی مقالاتی درباره ارتباط‌شناسی و زبان‌شناسی همگانی دارد. در تعاریفش آورده، «ساده‌ترین روش ارتباط زبانی شامل فرستنده، پیام و گیرنده است. این پیام برای آنکه بتواند مؤثر واقع شود باید به موضوعی اشاره کند. موضوع باید برای گیرنده قابل درک باشد و به صورت کلامی بیان گردد.» (پهلوان، ۱۳۸۷، ۸۸). به گفته یاکوبسن، نشانه‌شناسی در

1. Ferdinand de Saussure (1913-1857م)

2. Charles Sanders Peirce (1914-1839م)

۳. formalism - جنبش فرمالیسم در سال ۱۹۱۴م آشکار و در آخرین سالهای دهه ۱۹۲۰م به اروپا منتقل شد. محور توجه فرمالیسم خود متن است و پژوهش تاریخی، علمی، جامعه‌شناسی، روانشناسی و نیت مؤلف در حاشیه قرار می‌گیرد و شیوه بیان ادبی را انکار نکردند بلکه سعی در شناخت این شیوه‌ها در موقعیت کنون دارند (ایرانی صفت، ۱۳۹۰: ۱۱۹).

و گزاره‌های اخباری، موضوع را ارجاع می‌دهد. «(سجودی، ۱۳۷۷: ۲۲۴) فرمول بندی اطلاعات حقیقی و مصداقی را با کارکرد شناختی در قالب تصویر، مستند می‌کند.

ظهور انواع ادبی در کارکردهای ارتباطی و نشانه‌های تصویری-اعلان

در اینجا منظور از اعلان، معادل فارسی کلمه پوستر می‌باشد که از سوی فرهنگستان زبان و ادب فارسی جایگزین شده است. به طور کلی امروزه در بیشتر کشورها طراحی اعلان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و تلاش می‌شود که هنر اعلان معرف فرهنگ خاص و شیوه‌های هنری همان منطقه باشد. هنرمند متعهد سعی دارد از شیوه امروزین برای بیان ارزشهای فرهنگی استفاده کند. هیچ موضعی همانند عاشورای حسینی قابلیت مصادره به مطلوب تمامی رشته‌ها و مقوله‌هایی که متناسب معنویت هستند را ندارد. هنرمندی که دست به خلق اعلان عاشورایی می‌زند، روح خود را جلا داده و از توانایی خود با الهام از نشانه‌ها و رمزگان برای نمایش نفس معنا استفاده می‌جوید. طراح، فضایی ملموس و تأمل بر انگیز گاهی برگرفته از هنرهای آیینی و نمادهای تصویری به وجود می‌آورد و مخاطبان خود را متوجه پیام خویش می‌سازد و وجود خود را با این نشانه‌ها گره می‌زند.

ارتباط انواع ادبی به رویکرد یاکوبسن و بحث ارتباطات در اعلان بدین گونه است که وی در این زمینه نظریاتی را مطرح کرده است. یاکوبسن با استفاده از قطب‌های استعاره و مجاز به ژانرشناسی ادبی می‌پردازد. به این ترتیب که «ژانر غزل را ناشی از غلبه قطب استعاره‌ی و ژانرهای رئالیستی را ناشی از غلبه قطب مجاز می‌داند» (سجودی، ۱۳۹۵: ۵۶). همچنین یاکوبسن در شعر حماسی و در غزل به ترتیب از نقش ارجاعی و عاطفی سخن می‌گوید که در مباحث پیش رو به آن پرداخته می‌شود.

هنرمند با بیان کردن جزء از کل واقعیت و چپش عناصر در کنار یکدیگر به قطب مجاز می‌رسد. دسته بندیهای ذکر شده درباره انواع ادبی می‌توانند در کارکردهای ارتباطی که پیشتر به آن توجه شد در هنرهای تصویری مطرح شوند. هنرمند با زبان تصویر، رنگ و تکنیک به عوامل بصری برای بیان نشانه‌ها اشاره می‌کند.

در زبان از رمزگان زبانی به سوی دلالت می‌رویم و معنا را می‌یابیم. به بیانی دیگر، طرز نگارش شعر خود می‌تواند نشانه باشد مانند اینکه آیا این شعر از نوع شعر نو است و یا سنتی. در بیان تصویری نیز چنین است. مثلاً سپر بر زمین انداختن، نشانه تسلیم است و یا خاک بر سر نشانه مصیبت است. این نشانه‌ها در مصور سازی به شیوه‌ای مشهود شکل می‌گیرد و عناصر تصویری مانند سپر افتاده بر زمین و خاک گرفته و یا پارچه سفید بر نیزه، دالهایی می‌شوند که دلالت بر نشانه‌ای خاص (تسلیم

شدن) دارند.

به طور کلی انواع ادبی یا ژانر در نزد قدمای غرب شامل سه دسته حماسی، غنایی و نمایشی بود اما در دوران معاصر انواع جدیدی به آنها اضافه شد. ما به ه نمونه از انواع ادبی که در این تحقیق در ارتباط با اعلان اشاره خواهد شد، می‌پردازیم.

۱- حماسی: نوعی از اشعار وصفی به دور از عواطف شخصی نویسنده است که «مبتنی بر توصیف اعمال پهلوانی و بزرگیهای قومی و یا فردی و حتی ابعاد زندگی آنها است» (ذوالفقاری، عمرانی، کریمی راه، ۱۳۸۲: ۲۳).

۲- غنایی: ادبیات غنایی در لغت به معنای آواز خوش، سرود و نغمه است. شعر غنایی اشاره فرد و اجتماع دارد که بیان احساسات و عواطف را با خود به همراه می‌کند و روح شاعر را بیان می‌کند.

۳- عرفانی: نوع عرفانی در ادبیات در قالب شعر یا نثر به مبانی سیر و سلوک می‌پردازد. شعر عرفانی اشعاری است که شاعران عارف و صوفی برای بیان مبانی عرفانی با زبان رمز مانند غزل از آن استفاده می‌کنند.

۴- توصیفی: این نوع توصیف شامل زیباییهای پیرامون و جهان وجود، شرح اتفاقات و مناظر دلکش یا سهمگین از اعمال فطری انسان است بدین گونه وقایع در اثر سخن دوباره شاعر، جان تازه می‌گیرد.

۵- داستانی: ادبیات داستانی توالی حوادث واقعی و تاریخی یا ساختگی است. «خصلت بارز داستان این است که بتواند ما را وادار کند که بخواهیم بدانیم، بعد چه اتفاقی می‌افتد» (همان، ۱۳۸۲: ۱۷۵).

۶- نمایشی: این نوع، بیان حادثه و تحلیل اشخاص است. آنچه در غرب ذکر شده است، بیشتر در حدود تراژدی، کمدی و درام می‌باشد. در ایران نوع دیگری، حماسه دینی، مانند عاشورا به این عرصه اضافه شد.

نشانه در هنرهای آیینی و مذهبی عاشورا

آیین‌ها نه تنها در ادوار مختلف، روند نشانه شناختی متفاوتی دارند بلکه در پایگاه‌های اجتماعی خاصی هم متفاوت می‌شوند البته می‌توان گفت «نظام اصلی لانگ یکی است اما آنچه فرق می‌کند نحوه اجرا یا کنش پارول است» (شمیسا، ۱۳۸۵: ۲۲۱). مانند آنکه عزاداری برای امام حسین(ع) که از مراسم آیینی و مذهبی است در هر کشور و حتی شهرهای آنها با آداب و رسوم خاص خود برگزار می‌شود و با یکدیگر متفاوت است. مانند رسم نخل گردانی در یزد و آیین تشت گذاری در آذربایجان، هر کدام به نوبه خود بر یک دال اشاره دارد البته هر یک بخشی از این واقعه را روایت می‌کنند. «در واقع صورت اجرا متفاوت است اما همه در یک راستا پیش می‌روند. زبان تصویر جلوه‌هایی را برای بیان مفاهیم مختلف از روشهای گوناگون بازگو می‌کند. هنرمندان نیز در دوره‌های گوناگون از شیوه‌های

خورشید و یا درخت زندگی نقش مهمی را در هنر ایران به خود اختصاص می‌داد» (پورخوش، ۱۳۹۵: ۷۰ و ۷۲) در دوران پیش از تاریخ در بین النهرین این نقش مقدس (نماد باران) به همراه درخت زندگی دیده می‌شد. «نقش پر و یا بال که جزئی از پرنده است در دوران باستان نماد قدرت قلمداد می‌شد» (هال، ۱۳۸۳: ۳۰) حتی جزء زینت آلات سلطنتی به شمار می‌رفت. در واقع پرنده موجودی است که پرواز می‌کند و نمادی از آسمان برشمرده می‌شد. کبوتر نیز در سراسر دنیا استعاره از صلح و عشق است و در ایران علاوه بر این مفاهیم، استعاره از آزادی و رهایی از بند ظلم است. «در فرهنگ و ادبیات اسلامی، طاووس به عنوان یک مرغ بهشتیمورد توجه بوده است. عطار در منطق الطیر، طاووس را مظهر بهشت پرستان می‌داند. از این حیواتن در قرآن اشاره نشده اما در نهج البلاغه، خطبه ۱۶۵، به عنوان شگفت‌انگیزترین پرندگان در آفرینش یاد می‌کند» (پورخوش، ۱۳۹۵: ۷۲)

نقش پرنده در هنرهای آیینی عاشورا

هنرهای آیینی عاشورا دامنه بسیار گسترده‌ای دارد از جمله، علم و کتلهای چوبی و فلزی (تصویر ۱)، پرچمهای سوزن دوزی شده و یا بیرقهای چاپ شده به شیوه دستی و ماشینی، کتب چاپ سنگی و سربی، نگارگریها، کاشیکاریها، پرده های تعزیه و خوشنویسی به صورت هنرهای آیینی و رسوخ کرده در جامعه، گذشته تصویر می‌ماند را شکل می‌دهد. پرندگانی همچون طاووس، کبوتر، گنجشک به عنوان نشانه‌های تصویری در کنار سایر عناصر ظهور یافته‌اند. به عنوان نمونه یکی از جالب ترین شاخه‌های هنر فلزکاری در ایران که در دوران صفوی رواج داشت علم‌سازی بود. (تصویر ۲). قدیمی ترین علم‌های ایران در موزه توپقاپو استانبول دیده می‌شود که پس از رواج تشیع استفاده می‌شد. تعداد تیغه‌های علم‌ها در بسیاری موارد مربوط به تعداد معصومین بود. اینها نماد حق طلبی شیعه و تیغه شمشیر است که در یاری امام حسین (ع) آماده و هیچ‌گاه در نیام نخواهند ماند. روی این علم‌ها در کنار تیغه‌ها و سطوحی که با خطوط مختلف، کتیبه نگاری شده، اشکال حیوانی مانند شتر، آهو، اژدها و پرندگانی از جمله طاووس، کبوتر، هدهد و خروس دیده می‌شود. بیشترین نقش پرنده روی علم‌ها مربوط به طاووس است که نماد امام زمان (عج) تعبیر شده است. بسیاری از هنرمندان طراح نیز در بیان آثار عاشورایی خود، از سنت و نمادهای عاشورایی که ریشه در هنر ایرانی دارد استفاده می‌کنند و حتی سعی بر آن دارند تا علاوه بر استفاده تصویری در کلیت ساختار اعلان‌های خود از ماهیت این نمادها نیز بهره گیرند.

اعلانهای عاشورایی دهه ۸۰ و ۹۰ ش در ایران پیشینه شکل گیری اعلانهای عاشورایی به نقاشی

تصویر ۱. نقش طاووس روی علم - ۱۳۹۱ ش مأخذ: سایت هنر اسلامی islamicartz.com

مختلفی برای بیان اثر خود در نمود هنر عاشورا استفاده می‌کنند. نمادها و سمبلها در علمها و بیرقها، پارچه های سبز، شمع و غیره ویا حتی نقاشی قلمکار، پرده درویشی و ... هر کدام واکاوی دیدگاهی فرهنگی را نمایان می سازد و تاریخی از گذشته به حال را در آثار تصویری رقم می زند.» (عسگری، ۱۳۹۷: ۲۳). نشانه‌های تصویری در قالب آیینهای عاشورایی دالهایی هستند که اشاره به مدلول آزادی، پایداری و برقراری اسلام دارند. این نشانه‌ها در قالب مراسمهای مذهبی همراه با علمهای فلزی و چوبی یا حتی نسخه‌های دستی و چاپ سنگی با رویکرد تعزیه تصور شده‌اند در قالب استعاره و مجاز، پیام کربلا را منتقل می‌کنند و این روند سینه به سینه به نسل امروز منتقل شده و در قالب زبان جدید به صورت استعاره و مجاز مطرح می‌شود. «در استعاره نشانه به این دلیل جایگزین نشانه‌ای دیگر می‌شود که به نحوی به آن شبیه باشد و یک نشانه در پیوند با نشانه‌ای دیگر است» (ایگلتون، ۱۳۹۸: ۱۳۶). در آیین عاشورا که در شهرهای مختلف برگزار می‌شود، نشانه‌ها در قالبهای مختلف استعاره از مفاهیم نهضت عاشورا و یا به صورت مجاز مطرح کننده بخشی از داستان کربلا را با زبان ادبیات، تصویر، نمایش، موسیقی و یا خوشنویسی مطرح می‌کند.

نقش پرنده

«انسان توانست با رمزگذاری، اندیشه‌هایش را در قالب نمادهای کلامی و یا شمایی مطرح کند و راهی برای ماندگارتر کردن آنها بیابد. نمادها در ارتباط میان فرهنگ‌ها دست به دست می‌شوند و مفاهیم متفاوتی را بازنمایی می‌کنند» (طاهری، ۱۳۹۶: ۱۲). نماد پرنده، نقشی است که از سالیان دور حتی از دوران نوسنگی تا کنون در بسیاری از آثار دیده می‌شود. مانند آنکه «تصویر پرنده در هنر مصر نماد قدرت خدایان و فراغه بوده و در آیین هندو، ویشنو بدین شکل، تصویر می‌شد. «(هال، ۱۳۸۳: ۳۹)» در میان پرندگان سیمرخ در ادبیات حماسی قبل از اسلام (شاهنامه) نماد خرد و مداوا بود و یا طاووس در هنر ایران همراه با

تصویر ۲. جلال پیرمرز آباد-هشتمین دوره هنر عاشورایی (حوزه هنری)-۱۳۹۳ ش، مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری

تصویر ۲. علم مربوط به اردبیل در موزه ملی ایران ۸۷۸ ش- مأخذ: wallan، ۲۰۱۲: ۱۱۲

عکس به صورت مردمی در حال افزایش است. توجه به اعلانهای عاشورایی از سال ۹۰ ش به بعد گسترش چشمگیری داشت از جمله شناخته شده ترین اینها سوگواره عاشورایی عکس و پوستر هیئت است که از سال ۹۳ ش در قم شروع شده و هر سال تا کنون ادامه دارد. سوگواره هنر عاشورایی از سوی شهرداری رشت از سال ۹۰ ش، فراخوان عکس و پوستر سوگواره سرو (محرم) در سال ۹۱ ش (طی دو دوره)، سوگواره عکس و پوستر محرم در بندر ماهشهر از سال ۹۲ ش و همچنین اولین سوگواره پوسترهای عاشورایی کیش از تیرماه ۹۷ ش کار خود را آغاز کرده اند. در این فراخوانها هنرمندان از شیوه‌ها و تکنیک‌های مختلف استفاده می‌کنند تا بتوانند با زبان اعلان و شیوه‌های نو، مفاهیم را در قالب نشانه‌ها و تصاویر بازگو کنند.

استعاره و مجاز در تبیین نمادهای تصویری نقش پرنده در اعلانهای عاشورایی الف- استعاره

در ادب فارسی «استعاره عالی‌ترین نوع تشبیه یاد می‌شود. کاربرد ویژه‌ای به شکل استعاری به جای واژه‌ای دیگر است که این انتخاب همراه با حفظ رابطه معانی

قهوه‌خانه ای و پرده‌های تعزیه در دوران صفویه و قاجار باز می‌گردد. در این میان اعلانهای کوچکی نیز مانند نگارش از اسم پنج تن و یا فرمایشی از حضرت محمد (ص)، امامان معصوم از جمله امام حسین (ع) و یا مشاهیر ایرانی وجود داشت و در اطراف نوشته گل و بوته ترسیم می‌شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی و البته مدتی بعد بین سالهای ۵۸ تا ۷۰ ش به خصوص از سوی حوزه هنری، عاشورا و جنگ تحمیلی، دو موضوع مطرح شده در بسیاری از طراحی‌ها بود.

شیوه مدرن طراحی گرافیک در اعلانهای عاشورایی طی حرکتی جدید از سوی حوزه هنری از سال ۸۴ ش به صورت سوگواره‌ها و نمایشگاه‌های عاشورایی و به شیوه رقابتی، شکل گرفت. از آن زمان تا کنون هر ساله این سوگواره حتی در سطح بین‌المللی با موضوعات جنبی و با عنوان هنر عاشورایی برگزار می‌شود، اما باید متذکر شد که در بسیاری از دوره‌ها شاکله آثار منتخب، تکرار شده و یا بسیاری از طراحی‌ها به جز دو دوره سوگواره در حد نمایشگاه و کتابچه ای از این آثار، مسکوت باقی مانده است. از سویی دیگر، حرکت‌های خودجوش عاشورایی (به خصوص در ارتباط با راهپیمایی‌های اربعین) نه تنها در عرصه اعلان بلکه در قالب رسانه‌های دیجیتال، فیلم و

تصویر ۵. اعلان فراخوان هشتمین دوره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۳ ش، مأخذ: سایت هنر مقاومت resistart.ir

تصویر ۴. حمید پورشریف- یازدهمین دوره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۶ ش، مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری، مأخذ: همان.

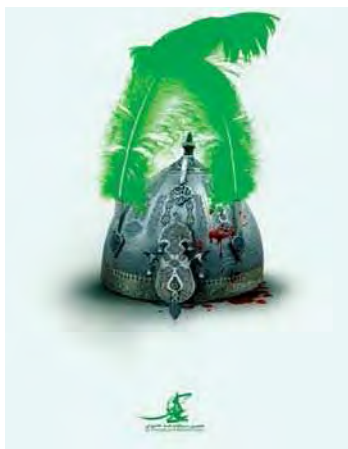
است. مثلاً در آلمان جادوگرها روی کلاغ راه می روند در اسکاتلند کلاغ را پرنده ای شیطانی می دانند که قطره ای از خون شیطان بر زبان دارد طلسم شده است (معصومی، ۱۳۹۲، ۵۲۲) و معنای مرگ، بیماری و جنگ را با خود دارد (میت فورد، ۱۳۸۸: ۶۹). در بین فرهنگ عام ایران نیز غارگار کردن کلاغها به خصوص در پاییز، یادآور مرگ و اتفاقی غم انگیز خواهد بود.

در (تصویر ۴) در اینجا کلمه "حر" و پر که به آن وصل است استعاره از پرواز و آسمانی شدن با الهام از رنگ سفید به نشانه پاکی و جدا شدن از نوشتار سیاه رنگ پایین صفحه با ماهیتی جدا به گونه ای که کلمه "بن زیاد" به صفحه قرمز چسبیده است و رنگی سیاه دارد اما کلمه حر با رهایی خود و سایه ای که طراح به زیر نوشته سفید زده است گویی متصور شده که می خواهد از صفحه زمینی نیز پرواز کند. استفاده از فونت نستعلیق به عنوان فونتی که جنبه تغزلی دارد شبیه پرنده ای که رو به اوج است نشان داده می شود. حتی این رهایی، جدا شدن از ضمائم نوشتاری از جمله ضمه حرف "ح" است.

در (تصویر ۵) گلهای پرپر استعاره از پرپر شدن وجود پاک امام حسین (ع)، دستی که از تجمع گلبرگها شکل گرفته، استعاره از وحدت و علامت بیعت با امام حسین (ع) است. در حالی که شبیه به پرنده نیز که نماد آزادی است تشبیه

این دو واحد واژگانی صورت می گیرد «گندمکار، ۱۳۹۱: ۱۵۴ و ۱۵۵) همانطور که در مباحث قبلی ذکر کردیم به اعتقاد یاکوبسن با استفاده از فنون مختلف به طور ناخودآگاه گفتارمان را به نظام گسترده تری از تداعی ها که دلالت های خاص خود را دارد می توانیم متصل کنیم. بدین سبب با به کارگیری فنون بلاغی، سطح بسیار گسترده تری را مطرح می کنیم. در (تصویر ۳) هنرمند از کلاغ به عنوان استعاره بر قاعده جاننشینی به جای معانی نمادین از جمله مرگ و نمود انسانهایی شر تکیه دارد و همانندی و قیاس با این صفت رذیله را صورت می دهد. در اینجا کلاغ نشأت گرفته از پندار ذهنی در فرهنگ عام است که حاوی بار منفی و بدشگونی برای مشابهت با این نیروی شر با بیانی غنی تر در قالب استعاره است. به خصوص به صورت هجوم آور و غارگارکنان تصویر شده که رو به سوی کبوتر تیرخورده (نماد شهادت امام حسین (ع) دارند و کبوتر به نشانه مظلومیت ایشان زیر هجوم لشکریان پلید شمر تیرباران شده است. هجوم کلاغها، فضای تاریکی ایجاد کرده در حالیکه در تضاد با نور زرد رنگ اطراف کبوتر جلوه می کند و این حالت استعاره از تضاد نیروی خیر و شر است و نور که روشنایی وجود قدسی امام حسین (ع) را نشان می دهد. این نگاه درباره کلاغ در سایر کشورها نیز تعبیر مختلفی دارد که در کشور ما نیز رسوخ کرده

تبیین نقش پرنده در اعلانهای عاشورایی ایران (دهه ۸۰ و ۹۰ ش)، با رویکرد نظریه یاکوبسن / ۱۳۱- ۱۴۹

تصویر ۸. مسعود شکبیا- هفتمین دوره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۱ ش - مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری

تصویر ۷. خط دیوانی (تفنن) مأخذ: فضائلی، ۱۳۹۰: ۴۲۸

تصویر ۶. حسین کریمی- نهمین دوره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۴ ش، مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری

تصویر ۱۰. کلاخود دوران صفویه مأخذ: الهی، ۱۳۷۷: ۵۹

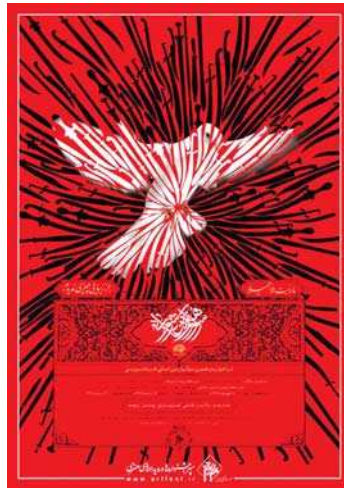
تصویر ۹. احمد آقاقلی زاده نومین دوره سوگوار میوستره‌های عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۸۶ ش - مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۸۷: ۱۹

به طور کلی (تصویر ۴، ۵ و ۶) هر سه شیوه تغزلی دارد و این گونه به مانند غزل شاعرانه به خصوص در (تصویر ۴ و ۵) و استفاده از عناصری چون گلبرگ، پر و پرواز و خط سیال دیوانی ما را بر این می‌دارد، درباره پیامهایی که ریشه در باورها و نمادگرایی آیینی و بومی ما دارد بیندیشیم و دریابیم که هر یک استعاره از چه مفهومی است. بر اساس دیدگاه یاکوبسن غزل در ادبیات بر اول شخص متمرکز است و نقش عاطفی، حضوری بسیار جدی دارد (سجودی، ۱۳۷۷: ۲۲۶) توجه به صورت پیام که در نقش زیبایی آفرینی در صورت آثار هنری جلوه می‌کند معنا و محتوای عناصر تصویری را نیز شکل می‌دهد.

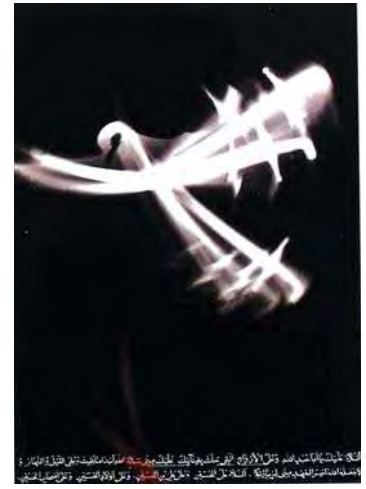
شده است. اما آنچه در (تصویر ۶) می‌بینیم پرنده ای را که همچون شیوه خطوط گذشته مانند مرغ بسم ا... با خط دیوانی جدید تصویر شده است. این شیوه در گذشته نیز به نام خط دیوانی تفنن در قالب اشکال مختلف (تصویر ۷) شکل می‌گرفت. حال آنکه در این اعلان پرنده ای که استعاره از آزادی دارد و همراه خود نام امام حسین (ع) را جلوه می‌سازد. خط دیوانی در قرن ۹ هـ ق در دوران عثمانی به وسیله منشیان آنها شکل گرفت و بعدها به صورت جلی و تفنن نیز مطرح شد و امروزه انواع مختلفی از آن با ترکیبات و تغییرات جدید پیدایش یافته است از جمله آنچه در این اعلان دیده می‌شوند با زمینه ای کهنه کاری شده ما را به گذشته می‌برد.

تصویر ۱۳. محمدرویشی - سومین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۸۶ ش - مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۸۷: ۵۴

تصویر ۱۲. اعلان فراخوان یازدهمین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۶ ش - مأخذ: سایت هنر مقاومت - resistart.ir

تصویر ۱۱. مرتضی شادنبای چهارمین دوره پوستر هیئت ۱۳۹۶ ش - مأخذ: پوستر هیأت، ۱۳۹۶: ۴۸

تصویر ۱۶. محمد ریاضی - اولین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۸۴ ش - مأخذ: همان، ۸۶:

تصویر ۱۵. ابوالفضل خسروی - سومین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۸۸ ش - مأخذ: همان، ۱۲:

تصویر ۱۴. سید مهدی موسوی - پنجمین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۰ ش - مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۹۰: ۱۲۹

ب- مجاز

در (تصویر ۸) دیده می‌شود پر که قسمتی از پرنده است، به عنوان جزئی از شاکله کلاهخود مطرح می‌شود. در اینجا اعلان در زبان کلی نوعی مجاز است زیرا که از کلاهخود به عنوان جزئی از وسایل رزم در نبرد با اصحاب یزید تصویر شده است. اجزاء نشانگر نوعی رابطه خطی بین کلاهخود، خون، پر و نوشتار پایین صفحه است. این جزء، تصور بیننده را به کلیت واقعه عاشورا و صحنه نبرد سوق می‌دهد اما استفاده از پر سبز در نگاهی جزئی تر سمبل قداست معصومین است. شاکله کلاهخود همراه با پره‌های روی آن مانند ابزارهای نمایش تعزیه که سالیانی است در میان فرهنگ عموم مردم جای گرفته تعریف شده است. نوع کلاهخود برگرفته از کلاهخودهای جنگ در دوران صفویه است. از همان دوران که پیشینه نمایش تعزیه شکل

«اصطلاح مجاز در نخستین کاربردش، در فنون بلاغت استفاده میشد و به مثابه آرایه‌های ادبی، بیشتر شگردهی معنایی در آفرینش شعر به حساب می‌آمد اما با گذشت زمان در آثار متعددی به عنوان یکی از ویژگی‌های زبان معرفی شد. مجاز در زبان ادب به مثابه یکی از فنون ادبی، به مسئله حقیقت در برابر مجاز مربوط میشود، آن هم به این دلیل آنکه قرار بود مجاز کاربرد لفظ در غیر معنی حقیقی‌اش باشد» (گندمکار و طیب زاده، ۱۳۹۶: ۱۵۲ و ۱۵۳). آنچه که در اینجا تعریف می‌شود از همنشینی عناصر تصویری و زنجیره متن و تصویر یک رابطه همنشینی در اعلان ایجاد می‌شود و رابطه خطی بین مجموعه مصور شده، قطب مجاز را شکل می‌دهد. بر اساس آنچه

تصویر ۱۸. اعلان فراخوان نهمین سوگواره
هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۹۴ ش -
مأخذ: سایت هنر مقاومت presistart.ir

تصویر ۱۷. بخشی از تصویر ۱۶

تصویر ۲۰. فاطمه عسگری - ۱۳۸۸ - مأخذ:
نگارنده

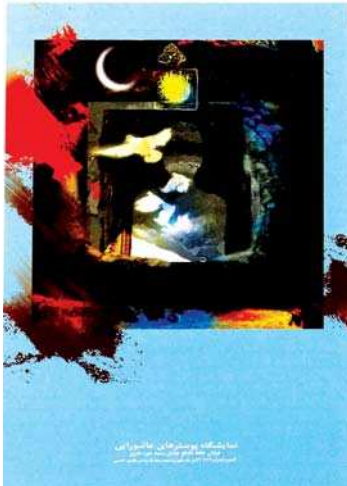

تصویر ۱۹. محمود فرشچیان - مأخذ: hogotravel.com

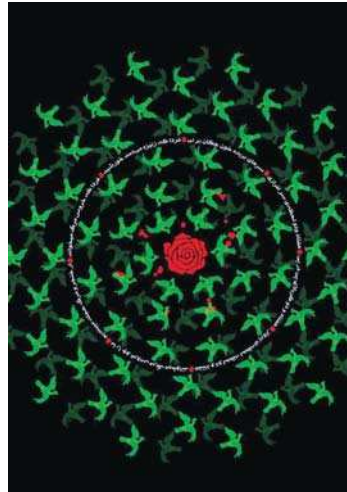
ج- استعاره و مجاز

همانطور که در (تصویر ۱۰) دیده می‌شود. در این اعلان، فرم شمشیر (ابزار جنگ) به عنوان مجاز مرسل تعریف شده است اما در عین حال حرکت‌های متداوم شمشیر در فضا حالت کشش تصویری ایجاد کرده به گونه‌ای که شبیه به پرنده با بالهای گشوده شده است. پرنده استعاره از مفهوم رهایی و آزادی با خود به همراه دارد به خصوص آنکه سر پرنده شبیه به کبوتر نماد صلح، پاکی و معصومیت است در لوای آزادی نشان داده شده است. تضاد رنگها، سیاهی زمینه و سفیدی شمشیر تقابل نیروهای خیر و شر را بیان می‌کند. فضای تکرار شده شمشیر شبیه به کشش تصویری در عکاسی و هاله نور است. تقاطع شمشیرها بر روی گلوی پرنده، سری که در راه آزادی بریده میشود نشان می‌دهد. این اعلان، مجاز و استعاره را توأمان نشان می‌دهد.

منسجم‌تری گرفت از این کلاهخودها استفاده شد. در آن دوران پر طاووس و یا شتر مرغ در داخل میله جلوی آن به کار می‌رفت. در واقع طراح این کلاهخود را به مانند نمایشی از صحنه نبرد عاشورا در نمایشهای تعزیه تصویر کرده است به خصوص که از تکنیک عکاسی به واقعیت صریح رسیده است. وجود مجاز مرسل در اینجا به دلیل آنکه توجه به جنبه توصیفی دارد و از مفاهیم عمیق استفاده نمی‌کند در وجه سطحی باقی می‌ماند و به لایه‌های عمیق تر درک موضوع پیش نمی‌رود. در واقع مخاطب با تصور خود از آنچه به عنوان بخشی از موقعیت مکانی و یا واقعه تاریخی در اعلان می‌بیند کربلا و حرم امام حسین (ع) را تجسم می‌کند. (تصویر ۹) هنرمند سعی داشته به راحتی و صریح با نگاه اخباری، اشاره به موضوع داشته باشد و بیننده را به چالش ذهنی دعوت نکند.

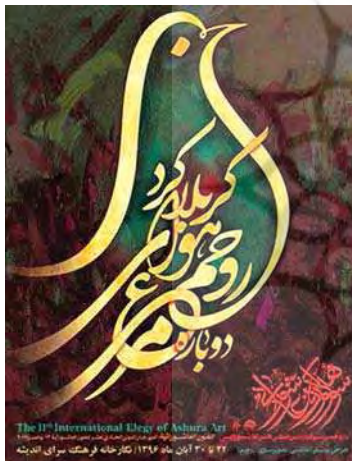
تصویر ۲۳. مرتضی پورمند، دومین سوگواره هنر عاشورایی، ۱۳۸۶ ش، مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۸۷: ۱۲۱

تصویر ۲۲. محمد رضا حافظی - سوگواره سروسرخ - ۱۳۹۰ ش - مأخذ: farsnews.com

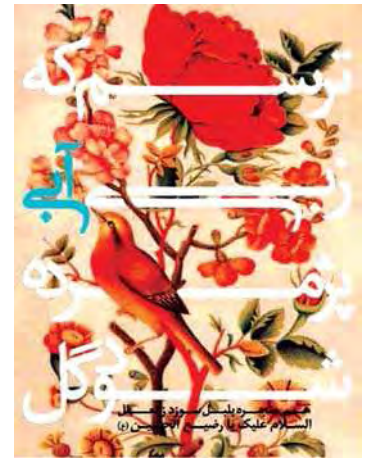
تصویر ۲۱. کاسه سفالی - ایران - خراسان - ۱۳۸۲: ۴۶

تصویر ۲۶. اعلان فراخوان یازدهمین سوگواره هنر عاشورا (حوزه هنری) - ۱۳۹۶ ش - مأخذ: mehnews.com

تصویر ۲۵. گل و مرغ - مکتب قاجار - ۱۹ م - مأخذ: کنای، ۱۳۸۲: ۱۲۳

تصویر ۲۴. اعلان فراخوان یازدهمین سوگواره هنر عاشورا (حوزه هنری) - ۱۳۹۶ ش - مأخذ: mehnews.com

در سطح بالای انتقال پیام تأیید نمی‌کند. در واقع حماسه را دیدگاهی گزاره‌ای و ارجاعی تلقی می‌کند همچنین جنبه تغزلی و شعری را که ما آن را رویکرد هنری ذکر می‌کنیم، در جایگاه بالا قرار می‌دهد و نگاه صورت‌گرایانه را همراه با معنا و محتوا می‌داند در حالیکه این تصور غرب‌گرایانه کمی متفاوت از ساختار فکری ما ایرانیان از حماسه است. حماسه از جنبه وصفی استفاده می‌کند اما فراتر از یک گزاره توصیفی پیش می‌رود. مسلمانان حماسه حسینی را مملو از صحت پیام می‌دانند، آنان گوش به فرمان رهبر با نگرشی معقولانه کنشی حماسی خواهند داشت. در واقع تأثیر حماسه انقلابی و حسینی در لوای نگرش متفکرانه که پیام پرشور آزادی دارد از بار عاطفی و جنبه دلسوزانه آن مهم تر است زیرا که تا تاریخ وجود دارد خونریزی و

کارکردهای ارتباطی و انواع ادبی در واکاوی نقش پرنده کنار سایر عناصر تجسمی اعلانهای عاشورایی

در بین کارکردهای ارتباطی که یاکوبسن از آن یاد می‌کند، در این تحقیق به ۴ نمونه از کارکردهایی که بیشترین کاربرد و به ترتیب بیشترین تأثیر را در مخاطب ایجاد می‌کند مراجعه می‌کنیم. البته تأثیر شامل کنش فکری و عمل است که به ترتیب درباره هر یک مباحثی را در ارتباط با اعلان و نقش پرنده مطرح خواهیم کرد.

در این تحقیق دسته‌بندیها با آنچه که یاکوبسن می‌گوید در برخی موارد، کمی متفاوت می‌شود، بدین شکل که وی نوع ادبی حماسی را در شعر به دلیل آنکه بر سوم شخص متمرکز است، نقش ارجاعی می‌داند و کارکرد ترغیبی را به دلیل امری بودن و شک در صحت درستی و نادرستی پیام

تصویر ۲۹. مهران پندار- پنجمین سوگواره
هیئت- ۱۳۹۵ش مأخذ: heyatnegar.ir

تصویر ۲۸. محمد صابر شیخ رضایی-
هشتمین سوگواره هنر عاشورا (حوزه هنری)-
۱۳۹۳ش، مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری

تصویر ۲۷. هدهد- ایران- ۱۷م، مأخذ: موزه
هنر اسلامی برلین

حماسه عاشورا در اعلانهای ایرانی علاوه بر بار تاریخی و وصفی، شور و کنش ایجاد می‌کند. برخی از طراحیها از جمله (تصویر ۱۲) برای ایجاد فضای حماسی از رنگ قرمز در وسعت زیاد و شمشیرهای مشکی (استعاره از پلیدیها) به صورت مورب و تهاجمی به سمت کبوتر که نماد امام حسین (ع) است فضایی را ایجاد می‌کند که گویی این شمشیرها بر وجود و بدن ایشان اصابت کرده و بدن را پاره پاره کرده اما شمشیرها در داخل بدن کبوتر مانند خود کبوتر، سفید شده و با وجود تکه تکه شدن، در حال پرواز و اوج است. فشار تهاجم شمشیرهای سیاه در مرکز صفحه با تضادی در مقابل کادر افقی و مستحکم پایین صفحه شدید می‌شود و ساختار مرکزی را ایجاد می‌کند. این تقابلها و نیروهای بصری و روانی در شکل و رنگ شور و جنگ را در لوای پیروزی حق (سفیدی و پرواز پرنده) القاء می‌کند. در این حالت روایت صحنه به دلیل استفاده از ابزار جنگ (شمشیر) به گونه ای مجاز و نیز کاربرد تقابلهای رنگی، پرواز پرنده در عین تکیه تکه

جنگ پدیده‌ای بسیار شوم در تاریخ بوده است اما آنچه این روایت را ارزشمند می‌کند حماسه سالار شهیدان، امام مسلمین و پیام به حق ایشان است که زیر سم اسبان تکه تکه می‌شود.

الف- کارکرد ترغیبی

در واقع آنچه ترغیبی است بار حکمی دارد و ایجاد واکنش در مخاطب می‌کند در این نوع نه تنها عاطفه و احساس هنرمند بیان می‌شود، بلکه بیشتر، عاطفه و دیدگاه فکری مخاطب را ترغیب می‌کند و بیننده را به واکنش عملی وا می‌دارد. این نوع نسبت به سایر کارکردهای ارتباطی اعلانهای عاشورایی کنش عملی بیشتری در بیننده ایجاد می‌کند حال آنکه این اشتیاق و ترغیب می‌تواند از طریق نقش و رنگ باشد و مفهوم حماسه عاشورا و پیام آزادی، مقابله با ظلم، امر به معروف و نهی از منکر و... در حالت ترغیبی با رویکرد حماسی شکل می‌گیرد.

- حماسی (رویکرد انقلابی)

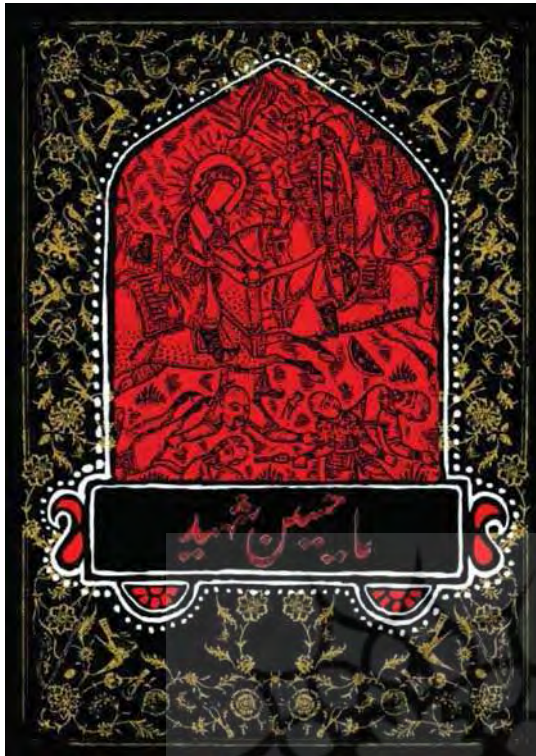
حماسه می‌تواند به شکل طبیعی و ملی، مصنوعی، اساطیری و پهلوانی، حماسی و تاریخی است در دل این نوع، شیوه حماسی دینی نیز شکل می‌گیرد که بر اساس اعتقاد شدید دینی بسیار دل انگیز و زیبا شود که در شمار آثار حماسی ملل جای می‌گیرد از جمله حمله حیدری و یا خاوران نامه ابن حسام.

هنرمند نیز با استفاده شیوه های بصری بار حماسی را به اثر خود می‌دهد و آن را در این عرصه معرفی می‌کند.

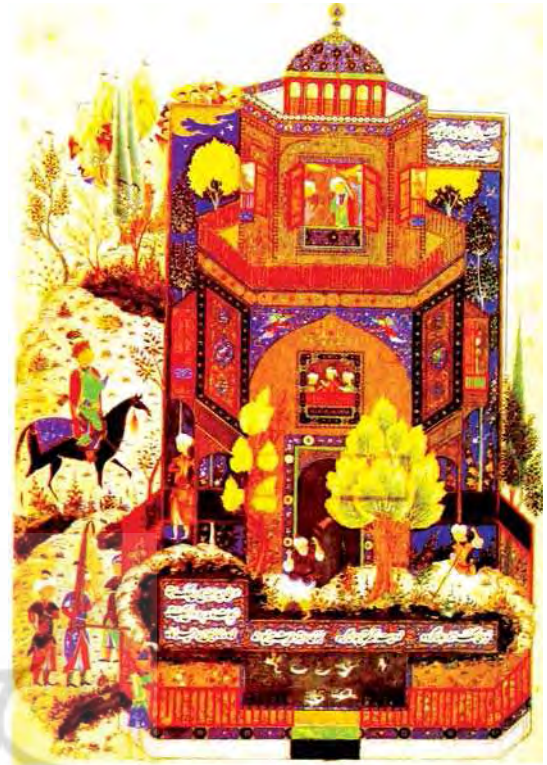
۱. سر و کار شاعر با داستانهای پهلوانی و مدون نیست بلکه شاعر خود به ابداع و ابتکار ی پردازد و داستانی را از پیش خود به وجود می آورد (ذوالفقاری، عمرانی، کریمی راد، ۱۳۸۲: ۲۴).

تصویر ۳۰. دهبخش از تصویر ۲۹

تصویر ۳۲. سروش علمی. دهمین سوگواره هنر عاشورایی. ۱۳۹۵ ش. مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۹۵: ۶۲.

تصویر ۳۱. خسرو شیرین از خمسه نظامی - مکتب ترکمنان - تبریز. مأخذ: کن بای، ۱۳۸۲: ۷۴

به فرد، خانواده، انسانیت، وطن، طبیعت و خدا بازگردد. همانطور که در شعر فارسی، نوع غنایی وسعت معنوی گسترده‌ای دارد، نوع غنایی یک طرح تصویری، مانند برخی از اعلانها در بیان هنری و نمادپردازی، زیر شاخه این نوع نیز قرار می‌گیرند. هنرمند از جنبه تغزلی به بیان فرم می‌پردازد، ندای درون خود را می‌شنود و در بیان مفاهیم آزادی، ایثار، مظلومیت و... از وجود گسترده اجتماعی و جریان انسان‌سازی به شیوه‌ای رمانتیک کوشش خود را به ثمر می‌رساند. در (تصویر ۱۵) شکل پرنده بسیار سیال، با پیچ و خمهای فرمی شکل، در حال احتضار است و پره‌های او که شبیه به انگشتان دست جلوه می‌کند گویی پرنده را رو به اوج می‌برد. تیرهای ظریف، بعضی به شکل نوشته‌های متن اعلان در بدن کبوتر اصابت کرده و حالت پریشانی پرنده، احساسات بیننده را جلب می‌کند. زمینه خاکی رنگ و سایه‌ای که از پرنده روی زمینه افتاده، شهادت و برخاک افتادن موجودی معصوم را بیشتر تداعی می‌کند. (تصاویر ۱۶ و ۱۷) گنجشکهای خونین شده‌ای را گرداگرد نام امام حسین (ع) نشان می‌دهد که برای محافظت از ایشان سر و جان می‌دهند. گنجشک استعاره از پرنده‌ای معصوم و فروتن است اما این نوع طراحی، شبیه به پرنده‌های نگاره‌های گل مرغ است که از اواخر دوران صفویه رواج یافته

شدن استعاره از تداوم نهضت عاشورا و معصومیت از دست رفته است. (تصویر ۱۳) حماسه را به صورت یک پر همانند پرچمی برافراشته در جنگ، استوار و راسخ، همراه با کنتراست رنگی قرمز و سیاه و ایستاده در برابر باد سختیها و ظلم نشان می‌دهد همچنین در (تصویر ۱۴) حالت دستی کوبیده شده بر کاغذی قرمز رنگ را تعبیر می‌کند. گویی نیرویی سبز همراه با پر در قسمت پایین و گل‌های پرپر شده استعاره از جانهای تکه تکه شده، مشتکی بر دهان ظلم به رنگ قرمز و خون، می‌زند و کاغذ شیطان را پاره می‌کند تا شعار هیئات من الذله را ترجمان کند.

ب- کارکرد عاطفی

جهت‌گیری پیام به سمت پیام‌دهنده است. تأثیری از احساس خاص از شیوه شاعرانه و عاطفی پدیدآورنده را بیان می‌کند. شیوه عاطفی می‌تواند شامل غنایی و عرفانی باشد.

- غنایی

از دیدگاه شاعران رمانتیک، در این نوع، شاعر خویشتن خویش را موضوع قرار داده در صورتی که چنین نیست بلکه نوع غنایی، کاملاً اجتماعی است. احساسات می‌تواند

تصویر ۳۲: حضرت علی اکبر بشکرزید (حمله حیدری) - چاپ سنگی - قاجار - مآخذ سایت عصر لنتظار 43635/ir/archives/entezar.asr.www

اعمق تاریکی سیراب می‌شوند. البته تصویر ماهی ترسیم شده در این طراحی برگرفته از ماهی داخل کاسه سفالی در ایران، خراسان، قرن ۷ هجری است. (تصویر ۲۲) انبوهی از سیمرخ‌های کوچک را نشان می‌دهد که در حال طواف گرد یک گل سرخ، مظهر عشق هستند و نجوا می‌کنند این نجوا به شکل فرم دایره جایگیری شده است. لکه‌های خون قرمز نیز چرخش چشم را حول مرکزیت اعلان بیشتر نشان می‌دهد. این اعلان اشاره به داستانی از منطق الطیر عطار دارد. جمعی از مرغان که نماد سالکان حق هستند در جستجوی جلوه حق بودند. پرندگان همه جمع شدند و خواستند که پادشاهی را به عنوان مراد برگزینند و در سایه او زندگی کنند، همه رهسپار شدند تا به سیمرخ رسند در ابتدای راه عده‌ای منصرف شدند و برخی در مسیر عبور از هفت وادی سلوک، تلف شدند. سی مرغ باقی ماندند که گرداگرد مرید خویش حلقه زدند. در این اعلان این مریدان هفتاد و دو تن به مانند هفتاد و دو یار امام حسین (ع) در حال سلوکنند.

ج- کارکرد هنری

در این نوع، نقش صورت اثر بر لزوم انتقال مفاهیم بارزتر است. در برخی از اعلانهای کارکرد هنری به صورت استفاده از تکنیک و روشهای مختلف هنری عرضه می‌شود. در (تصویر ۲۳) هنرمند سعی داشته با تکنیک تاش قلم همچون نقاشیهای رنگ و روغن فضایی تغزلی و هنری بیافریند. تصویر کبوتر نیز مانند تاش قلم بر روی پنجره‌ای

و این سبک پردازش در آثار استاد فرشچیان (تصویر ۱۹) بسیار دیده می‌شود. این پرندگان به شکل گنجشک و یا بلبل در فضای غنایی و عرفانی نقاشیها همانند مریدانی هستند که در لوای گل زندگی می‌کنند و آواز خود را به واسطه وجود گل سر می‌دهند. (تصویر ۱۸) شمع را استعاره وجودی می‌داند که خود می‌سوزد و به دیگران نور و روشنایی می‌دهد. از شعله این شمع پرندگانی از سوختن وجود یک مرکزیت متعالی، تکثیر می‌شوند. شعله نور و هدایتی که از پریز شدن پیکر مبارک امام حسین (ع) (پرنده ای در مرکز شعله) در صحنه ظلم و خون به وجود می‌آید. در اینجا تصویر اشاره به افسانه ققنوس دارد که با سوختن وی تولدی جدید صورت می‌گیرد. در واقع نهضتی که جاویدان است.

- عرفانی

سبک عرفانی نوعی از تفکر و سیر و سلوک معرفتی است که هنرمندان با استفاده از رمز و منش فکری آن که در بخشهای پیشین گفته شد دست به طراحی می‌زنند. در (تصویر ۲۰) انبوهی از ماهیان تصویر شدند که به سوی نور در حرکتند و جذب منشأ هدایت شده اند. آنان نور وجودی خود را از هستی مرکزی می‌گیرند و راه روشنایی را پیدا می‌کنند. ماهی مظهری از زندگی در اعماق آبها به سوی مصباح هدایت پیش می‌روند. آب، مجازی از وجود جریان تشنگی کربلاست و مریدانی که از نور هدایت در

می‌شوند این دسته شامل نوع توصیفی، داستانی و نمایشی باشد.

- توصیفی

ب نوع توصیفی آنچه را که در خاطر انسان گذشته با در یاد می‌آورد. آن را برای دیگران شرح می‌دهد و دیگران را با خود شریک و هم‌کاسه می‌کند. البته در اینجا برای توصیف طراحی اعلان در چند منظر به آن نگاه می‌کنیم. گاهی توصیف بدین شکل است که پدیدآورنده، واقعه کربلا را همچون یک نگارگری جلوه می‌دهد. در این توصیف، احساسات تأثیر دارد و هنرمند حقیقت زیبا را بیان می‌کند. در نوع دیگر توصیف عناصر بصری بر اساس تشبیه و مقایسه است چنانکه نماینده آن کیفیت در ذهن مجسم می‌شود. این رویکرد بسیار شبیه به طرح سمبلیک است اما آنچه به عنوان توصیف گزاره‌ای در کارکرد ارجاعی، نقش خود را در اعلان آشکار می‌کند، دسته سوم است. در این حالت شرح جزئیات واقعه کربلا و یا مناظر و اشخاص مانند یک مستند وصف می‌شود. در ادبیات این حالت توجهی به رموز ندارد و زیبایی شناسی در آن دخیل نیست اما در طراحی این اعلانها علاوه بر جنبه توصیفی به رویکرد زیبایی شناسی نیز تا حدی توجه شده است. با مراجعه به (تصویر ۹) نوع مجاز در بیان تصویر نیز شکل گرفته است اما در نگاه جزئی‌تر از نماد کبوتر نیز استفاده کرده و آنچه بیشتر بارز است برداشت مستند گونه از اعلان است. پس در می‌یابیم این اعلان از جنبه توصیفی و روابط همنشینی اجزاء تصویر در بیان جزئی از کل حادثه، صحبت می‌کند. این برداشت با درک سطحی‌تری از پیام عاشورا روبرو است. (تصاویر و ۳۰۲۹) روایت عکاسانه از ارتباط عاشورا و شهادت در دهه ۹۰ ش (دفاع مقدس و مدافعان حرم) دارد. البته در اینجا به صورت مطلق از جنبه روایی و توصیفی استفاده نکرده بلکه غالب تصویر به غیر از کبوتر، به شکل همنشینی نقوش و نوشتار با رویکرد مجاز مطرح شده است.

- داستانی

در ایران قصه‌های منثور و منظومی وجود دارد که بیشتر جنبه اساطیری و دینی دارد. در نوع داستانی، شخصیت‌پردازی به وجود می‌آید و موضوع پرداخت می‌شود. شخصیتها در بحرانهای عاطفی در پهنه زندگی بنابر خلاقیت پدیدآورنده شکل می‌گیرند. آنچه در اعلانها به عنوان نوع داستانی مطرح می‌شود دارای ویژگیهای خاصی است که جنبه توصیفی اثر را با این رویکرد نشان می‌دهد، بدین گونه که هنرمند از ساختار داستان پردازی نگارگریها در ترکیب بندی و نقش‌گزینی استفاده کرده و تصاویر روایت عاشورا در کتب چاپ سنگی و نسخه‌های خطی را الهام بخش روایت صحنه به صحنه خود قرار

تصویر ۳. سید حسن موسی زاده- اولین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری)-۱۳۸۴ش- مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۸۸: ۳۰

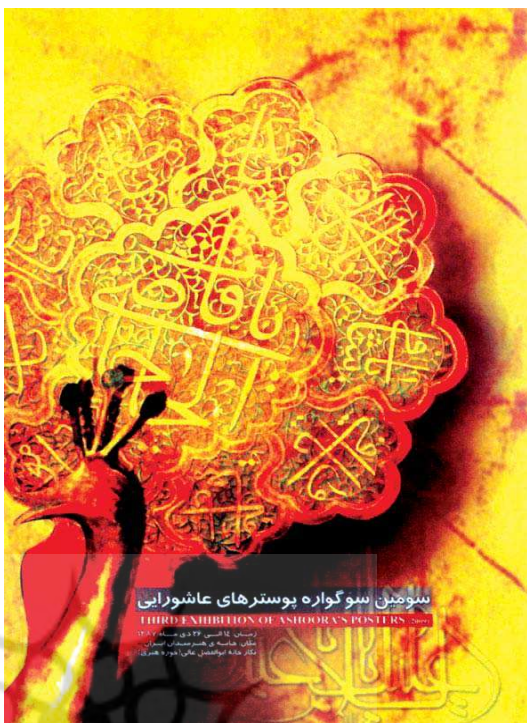
در آسمان فضایی رقیایی ایجاد کرده و کربلا را در زیبایی تصویر کرده است. (تصویر ۲۴) هنرمند از نقاشیهای گل و مرغ که پیدایش آن به قرن ۱۳ هجری بازمی‌گردد، فضایی بهشتی همراه با مرغی عاشق، ترکیب‌بندی کرده است. زیباسازی فضا با استفاده از این نقاشیها جلوه بصری مطلوبی به اثر داده است. در (تصویر ۲۶) کاربرد خوشنویسی شکسته نستعلیق را مشاهده می‌کنید این خط با داشتن بار عرفانی و شاعرانه همانند مرغ الحما.. در (تصویر ۲۷) که مربوط به قرن ۱۱ هـ ق است، فضایی دلنشین، آرامش‌بخش، هنری و تغزلی در قالب پرنده ایجاد کرده است و همانند خوشنویسی جانور شکل به شیوه مرغ بسم ... طراحی گشته است. این شاکله با خطوط مختلف از جمله ثلث، نسخ، تعلیق و یا نستعلیق عرضه میشود. می‌توان گفت، ابداع آن به قرن ۹ هـ ق می‌رسد. در سالهای اخیر نیز تقننهای زیادی بدین شکل ابداع شده است.

- کارکرد ارجاعی

در این طراحی‌ها، آنچه در اعلان به صورت حقیقی، عینی و قابل اثبات است توصیف و شرح داده می‌شود. عناصر تصویری همچون گزاره‌های اخباری مصور

تصویر ۳۶، بخشی از علم - ایران - ۲۰۱۲ م - مأخذ: سایت هنر اسلامی islamicartz.com

تصویر ۳۵، سمیرا رضی پور - سومین سوگواره هنر عاشورایی (حوزه هنری) - ۱۳۸۸ ش - مأخذ: حوزه هنری، ۱۳۸۸: ۴۵

خالقانه خود از آنچه به تعزیه و مراسم عزاداری سالار شهیدان در قالب نمایش و دسته های عزاداری که خود جلوه ای از نمایش رویداد عاشورا است، استفاده می کند و در قالبی جدید همچون اعلان بیننده را با این رویداد همراه می کند.

(تصویر ۳۴) با تکنیک عکاسی و جلوه های تغییر رنگ برداشتی از نمایش تعزیه داشته است. برای بیان صحنه عاشورا و شخصیت امام حسین (ع) بر روی روایت صریح تمرکز شده و با تکنیکهای کامپیوتری صحنه را بازسازی کرده اند. پرهایی که روی سر کلاه خود این شخصیت وجود دارد تعبیرکننده همان لباس تعزیه است که از دوران صفویه نسل به نسل به روایان، تعزیه خوانان و شبیه خوانان رسیده است. این پرها از پر شتر مرغ تهیه میشود و بر کلاه خود مخالف خوانها نیز تعبیه شده است با این تفاوت که بر کلاه خود یاران شمر، قرمز رنگ (یاران شیطان) و بر سر اصحاب امام حسین (ع) و خود ایشان، سبزرنگ بود که نشان از نیروی خیر و لشکریان امام حسین (ع) داشت. آنچه در (تصویر ۳۵) دیده میشود، تصویر طاووس، برگرفته از علم فلزکاری شده دسته های عزاداریست. نقش طاووس در دوران باستان در آیین زردتشت به عنوان مرغی مقدس همراه با خورشید و درخت زندگی مورد توجه بود. در

داده است. با توجه به آنچه در (تصویر ۲۹) دیده میشود، طراحی بر اساس فضاسازی ساختمانهای نگارگری (تصویر ۳۱) روایتی جداگانه ای را نشان می دهد در عین حالکه نوشتار و تصویر را در یک ساختار می نشانند. کبوترانی سفید، ساختار را از حالت خشک و چهارچوبی بیرون آورده گویی ناظر بر صحنه های مختلف داستان عاشورا هستند. (تصویر ۳۲) روایت توصیفی از واقعه عاشورا در تصویرسازیهای چاپ سنگی در میان نقوش تذهیب شده جلوه ای عرفانی به آن بخشیده است. این اعلان همچون پنجره ای بخشی از داستان عاشورا به طور صریح با پردازش ذهنی تصویرساز روایت می کند در واقع جزئی از یک برداشت کلی از واقعه ای عظیم که در پیکره مجاز مرسل گنجانده شده است.

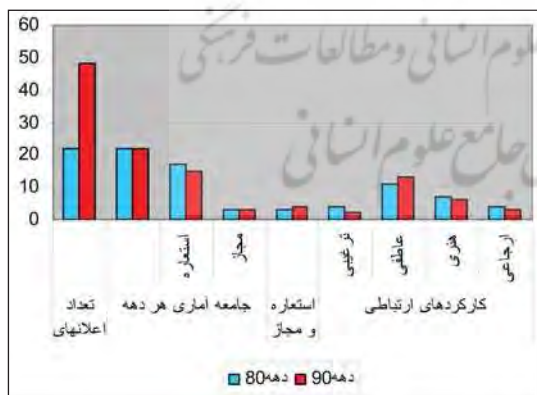
- نمایشی

در نوع نمایشی با تجسم و تصویرسازی حادثه ای تاریخی و یا خیالی از زندگی انسان پرداخته می شود و پدیدآورنده هیچ گونه دخالتی در آن حادثه ندارد. نوعی از نمایش دینی تعزیه است. وجود تعزیه و نسخه هایی که تعزیه خوانها از آن استفاده می کردند منابع ارزشمندی از میراث بومی سرزمین ایران است. هنرمند طراح نیز با نگاه

جدول ۱- بررسی نقش پرنده در اعلاناتهای و ویژگیهای آنها در دهه ۸۰ و ۹۰ش- مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری-پوستر هیئت heyatnegar.ir- هنر مقاومت presistart.ir- سوگواره سرو farsnews.com

دهه	تعداد اعلاناتهای دارای نقش پرنده در هر دهه	جامعه آماری هر دهه	استعاره	مجاز	استعاره و مجاز	کارکردهای ارتباطی		
						ترغیبی	عاطفی	هنری
دهه ۸۰	۲۲	۲۲	۱۷	۳	۳	۴	۱۱	۷
دهه ۹۰	۴۸	۲۲	۱۵	۳	۴	۳	۱۳	۶

اما مسابقات و سوگواره های جدیدی از سوی نهادهای مختلف در راستای اعلاناتهای عاشورایی برگزار شده است پس بدین وسیله اعلاناتهای بیشتری از این دهه موجود است و نقش پرنده در اعلاناتها طی دهه ۹۰ش، ۲۶ مورد بیشتر استفاده شده. با توجه به جامعه آماری ۲۲ مورد از هر دوره که به صورت تصادفی انتخاب شده است، آرایه استعاره در اعلاناتها ۲ مورد بیشتر از دهه ۹۰ش است اما مجاز، یکسان و استعاره و مجاز در دهه ۸۰ش نسبت به ۹۰ش کمتر است، همچنین در کارکردهای ترغیبی، هنری و ارجاعی در دهه ۸۰ش نمونه‌های بیشتری نسبت به دهه بعدی وجود دارد. در حالیکه کارکرد عاطفی در دهه ۹۰ش بارزتر است. شایان ذکر است که در دهه ۹۰ش گاهی، یک اثر در چندین سوگواره از نهادهای مختلف شرکت داده شده و به بخش نمایشگاهی راه یافته است.

جدول ۲. نمودار ویژگی نقش پرنده در اعلاناتهای عاشورایی در دهه ۸۰-۹۰ش: مأخذ: آرشیو تصویری حوزه هنری-پوستر هیئت heyatnegar.ir- هنر مقاومت presistart.ir- سوگواره سرو farsnews.com

نزدیکی آتشکده ها محل خاصی برای نگهداری طاووس اختصاص داده شده بود (پورخوش، ۱۳۹۵: ۷۲). در فرهنگ و ادبیات اسلامی طاووس به عنوان مرغ بهشتی یاد می‌شود. عطار در منطق الطیر، طاووس را مظهر بهشت پرستان می‌داند و در نهج البلاغه، امام علی (ع) در خطبه ۱۶۵ از آن به عنوان شگفت‌انگیزترین پرندگان در آفرینش یاد می‌کند. «در دوران قاجار نیز نقش طاووس به عنوان نماد پیامبر (ص) بر روی سکه‌های طلای بیست تومانی در تهران به سال ۱۲۱۰ هـ ق ضرب می‌شد» (همان: ۷۳ و ۷۴). قابل ذکر است که روی علمها انواع حیوانات وجود دارد و هر کدام معنای خاصی با خود به همراه دارند. در میان پرندگان، طاووس، نماد امام زمان عجل است. سرازدها نشان نفس سرکش و نیز اشاره به داستان لشکر جنیان در کربلا برای کمک به امام حسین (ع) و نپذیرفتن این نصرت از سوی آنها است. هدهد استعاره از سفیری است که پیام عاشورا را منتقل می‌کند. کبوتر، شهادت و آزادگی، خروس اذان گو نماد غیرت است و در تعزیه نیز استفاده می‌شود. شمع و فانوس، قداست، آهو داستان حر و ضامن شدن آهو توسط امام رضا (ع) و شیر نشان قدرت و شجاعت حضرت علی (ع) است.

نمونه‌های فوق بازگو کننده بسیاری از نشانه‌های تصویری و کارکردهای ارتباطی بود که تجزیه و تحلیل آن در جدول ۱ و ۲ به صورت خلاصه لحاظ شده است. این جدول بر اساس تصاویر اعلانات چاپ شده و یا آرشیو شده در سایتهای و مجموعه‌های این دو دهه شکل گرفته است. همانطور که می‌بینید علاوه بر آنکه بازه انجام سوگواره‌های عاشورایی به شیوه مدرن از سال ۸۴ تا ۹۰ش تقریباً مساوی با ۹۱ تا ۹۷ش در ۷ سال بوده است

نتیجه

فرهنگ عاشورا با خود پیامهای با ارزشی دارد که اثرات آن هنوز هم پس از قرنهای متمادی، بر

فرهنگ و هنر این مرز و بوم جاری است. امروزه تعداد زیادی از اعلاناتهای عاشورایی در ایران در قالب برگزاری نمایشگاه‌ها و سوگواره‌ها شکل می‌گیرند. این تحقیق نیز سعی دارد به موضوع عاشورا اشاره کند همچنین هدف اصلی آن شناخت نقوش پرنده و کاربرد نمادین آنها در اعلاناتهای عاشورایی ایران دهه ۸۰ و ۹۰ ش است پس بدین وسیله سؤالها این گونه مطرح میشود، نقوش پرنده و شکل‌گیری آن در اعلاناتهای عاشورایی دارای کدام منشأ است؟ با توجه به رویکرد یاکوبسن نمادشناسی این نقوش و انواع ادبی در کنار چه عناصر بصری و تجسمی تبیین میشود؟

بر اساس یافته‌های تحقیق منشأ شکل‌گیری بسیاری اعلاناتهایی که نقش پرنده در آنها استفاده شده است برگرفته از هنرهای آیینی و سنتی از جمله پرنده‌های علم و کتله‌ها، نقاشیهای قهوه‌خانه‌ای، نگارگری، چاپ سنگی و... است. به طور کلی با توجه به تحقیقات انجام شده، رویکرد حماسه عاشورا از دهه ۹۰ ش توجه چشمگیری در میان مردم داشته است و تعداد اعلاناتهای بیشتری با این موضوع طراحی شدند حتی سوگواره‌های متعددی در این دهه اخیر برپا شده و جنبش عاشورایی را در زمینه‌های مختلف هنری خلق کرده است. از دهه ۹۰ ش به بعد نقش پرنده در اعلاناتهای منتخب به خصوص در سوگواره هنر عاشورایی حوزه هنری بیشتر دیده میشود. نماد کبوتر بیشتر از سایر پرندگان در آثار به چشم می‌خورد حتی در برخی اعلاناتها استفاده از پر و مفهوم پرواز دچار تکرار و پرگویی شده است. با توجه به رویکرد یاکوبسن و بررسیهای انجام شده روی اعلاناتها و نگاهی به جدول ۱ و ۲ مشاهده می‌کنیم، در هر دو دهه استفاده از رویکرد استعاره نسبت به مجاز بیشتر است. برخی اعلاناتها دارای هر دو وجه استعاره و مجاز هستند و تعدادی از هیچ کدام تبعیت نمی‌کنند. کارکرد عاطفی بیشتر از سایر کارکردهای ارتباطی در این دهه‌ها است. اعلاناتها در دهه ۹۰ ش نسبت به دهه ۸۰ از لحاظ تأثیرگذاری عملی، استعاره پردازی کمتری داشته‌اند اما کارکرد عاطفی نسبت به دهه ۸۰ ش بیشتر بوده است. به طور کلی کارکرد ترغیبی کمترین تأثیر ارتباطی برای انتقال پیام و کارکرد عاطفی بیشتری نمود را در اعلاناتها داشته است. کارکرد ترغیبی و ارجاعی در دهه ۸۰ ش بارزتر از دهه ۹۰ ش است. با توجه به این گفته‌ها مشخص می‌شود با وجود اینکه اعلاناتهای عاشورایی دارای نقش پرنده در دهه ۸۰ ش نسبت به دهه ۹۰ ش کمتر بوده اما اعلاناتهای دهه ۸۰ ش رویکرد ترغیبی حماسی و کنشی بیشتری نسبت به دهه ۹۰ ش داشته‌اند. به نظر می‌رسد واداشتن مخاطب به واکنش (انگیزش) و تعمق برای طراح مهمتر از سایر رویکردها بوده است. در این دوره جسارت انتخاب مواد، موضوعات و تکنیک‌های مختلف بیشتر دیده می‌شود اما در دهه ۹۰ ش رقابتی شدن عرضه اعلاناتها باعث شده است که تفکر داوران بر انتخاب آثار در هر دوره غالب شود و آثار منتخب اشتراکات فراوانی با دوره‌های قبل تر خود داشته باشند. در واقع هنرمندان دهه اخیر سعی کردند با نگاه عاطفی و تغزلی مفاهیم خود را بارزتر مطرح کنند.

شاید بتوان گفت عدم آشنایی به مفاهیم عمیق موضوع و نیز قابلیت‌های آرایه‌های ادبی و نحوه بیان، موجب کمتر دیده شدن این آرایه‌ها شده است. نمونه‌های اخیر از عمق، تفکر و تأمل کمتری و به طبع آن از نوآوری و خلاقیت کمتری برخوردارند و بیشتر جنبه شکلی و عاطفی (برانگیزاننده احساسات سطحی) و دنباله روی پیدا کرده‌اند.

همچنین می‌توان گفت، انواع ادبی نیز در زیر مجموعه کارکردهای ارتباطی می‌توانند دسته‌بندی‌های مختلفی در این اعلاناتها شکل دهند، مانند اینکه جنبه عاطفی و غنایی با کارکرد عاطفی - نوع توصیفی، داستانی و نمایشی با کارکرد ارجاعی - حماسی و انقلابی با کارکرد ترغیبی در ارتباط است.

منابع و مآخذ

الهی. محبوبه. (۱۳۷۷). تجلی عاشورا در هنر ایران. اول. تهران: آستان قدس رضوی

- ایگلتون. تری. (۱۳۹۸). پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی. دهم. تهران: مرکز پورخوش. زهرا. (۱۳۹۵). بازشناسی موتیف‌ها و عناصر نمادین (ماه و مهر) در فرهنگ ایرانی. اول. تهران: حانون
- پهلوان. فهیمه. (۱۳۸۷). ارتباط تصویری از چشم انداز نشانه‌شناسی. اول. تهران: دانشگاه هنر
- ذوالفقاری. عمرانی. کریمی راد. حسن. غلامرضا. فریده. (۱۳۸۲). زبان و ادبیات فارسی عمومی. نوزدهم. تهران: چشمه
- سجودی. فرزانه. (۱۳۷۷). «درآمدی بر نشانه‌شناسی». (مجله فارابی-نظریه‌های انتقادی). (شماره ۳۰) سجودی. فرزانه. (۱۳۹۵). نشانه‌شناسی کاربردی. چهارم. تهران: علم
- شمیسا. سیروس. (۱۳۸۵). نقد ادبی. چاپ اول. تهران: میترا
- شایسته فر، مهناز. (۱۳۸۶). «حضور واقعه عاشورا در نقاشی قهوه‌خانه‌ای». (مجله نگره). (شماره ۵) طاهری. صدرالدین. (۱۳۹۶). نشانه‌شناسی کهن‌الگوها در هنر ایران و سرزمینهای مهاجر. اول. تهران: شورآفرین
- عسگری. فاطمه. (۱۳۹۷). هنرهای تصویری عاشورا (اعلان). اول. تهران: گوهر دانش
- کن‌بای. شیلا. (۱۳۸۲). نقاشی ایرانی. ترجمه: مهدی حسینی. دوم. تهران: دانشگاه هنر
- گندمکار. راحله. (۱۳۹۱). «نگاهی تازه به چگونگی درک استعاره در زبان فارسی». (مجله ادب پژوهی). (شماره ۱۹)
- گندمکار. طیب زاده. راحله. امید. (۱۳۹۶). «بررسی مجاز در زبان فارسی بر مبنای نظریه مفاهیم واژگانی و الگوی شناختی». (مجله زبان پژوهی). (شماره ۲۳)
- میت‌فورد. میراندا بروس. (۱۳۸۸). نمادها و نشانه‌ها در جهان. ترجمه: ابوالقاسم دادود. اول. تهران: دانشگاه الزهرا
- معصومی. غلامرضا. (۱۳۹۱). دایره‌المعارف اساطیر و آیین‌های باستانی جهان. تهران: سوره مهر
- هال. جیمز. (۱۳۸۳). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب. ترجمه: رقیه بهزادی. دوم. تهران: فرهنگ معاصر
- یاکوبسن. (۱۳۸۵). روندهای بنیادین در دانش زبان. مترجم: کوروش صفوی. دوم. تهران: هرمس

Sheila .Canby (2003) Persian Painting. Translated by Mehdi Hosseini. Tehran. University of Art.
Taheri .Sadreddin (2017) The Semiotics Of Archetypes: In The Art □ Of Ancient iran And Its Adjacent Cultures. Tehran. Shourafarin.
Tabibzadeh. Gandomkar. Omid .Raheleh (2015) « Studying Metonymy in Persian and the Theory of Lexical Concepts and Cognitive Models». (Zabanpazhuhi Journal). Number 23
Zolfaghari. Omrani. Karimi Rad. Hasan. Gholam Raza. Farideh (2003) General Persian Language and Literature. Tehran. Cheshmeh.
farsnews.com
hogotravel.com
heyatnegar.ir
islamicartz.com
islamicartz.com
mehrnews.com
presistart.ir
resistart.ir

been qualitatively analyzed and processed. The statistical population of this study is 44 examples of Ashura representations that were designed and selected for Ashura art exhibitions in Iran during the 2000's and 2010's. Jacobsen's communication functions include six communication functions, including persuasive, metalingual, motivational, emotional, aesthetic, or literary, and referential. Among them, four were related to the communication field of Ashura representations as a visual communication channel. According to the research findings, many of the representations in which the motif of the bird has been used are derived from ritual and traditional arts, including the motif of birds on «banner» and «led horse», coffee house paintings, paintings, lithographs, and so on. In general, according to research, the epic of Ashura has attracted a lot of attention among the people since the 2010's and more representations have been designed on this issue. There have even been many mourning ceremony in the last decade and Ashura movement has created various artistic fields. Since the 2010s, the motif of birds has become more prominent in selected representations, especially in mourning for Ashura art. The pigeon symbol is more visible than any other bird, and even in some representations, the feathers and the concept of flight have been repeatedly used. In both decades, the use of metaphor is more than probe. Some representations have both aspects of metaphor and probe, and some do not follow any of them. Emotional function is greater than other communication functions in these decades. In the 2010s, representations were less metaphorical in terms of practical impact than in the 2000s, but their emotional function was greater than in the 2000s. In general, persuasive function has the least communication effect on message transmission, and emotional function has the most effect on representations. The persuasive and referential function is more pronounced in the 2000's than in the 2010's, but the epic and action-packed approach of the 2000s representations is more explicit than the 2010s. It seems that forcing the audience to react (motivate) and meditate has been more important than other approaches for the designer.

Keyword: Posters, Bird, Ashoura, Roman Jakobson Semiotics

References: Asgari .Fatemeh(2018) Ashura Visual Arts-Poste. Tehran. gohardanesh Elahi. Mahboobe (1998). Ashura Appearance In Iran Art.Tehran. Astan Quds Razavi James. Hall(2004) Illustrated Dictionary Of Symbols In Eastern And Western Art. Translated by Roghayeh Behzadi. Tehran. Farhang Moaser.

Gandomkar. Rahele.(2012)» A Perceptual Approach To Understanding Metaphor In Persian». (Adab Pazhuhi).

Eagleton. Terry (20019) Literary Theory : An Introduction ; With A New preface.Tehran. Markaz Roman . Jakobson(2006) Main Trends In The Science Of language. Translated by Kouros Safavi. Tehran. Herams.

Miranda. Bruce-Mitford(2009) The Illustrated book of Signs And Symbols. Translated by Abolghasem Dadvar. Teharan. Alzahra University.

Masoumi. Gh. (2012) Encyclopedia Of Mythology & Ancient .Tehran. Soore Mehr.

Pourkhosh .Z ahra (2016). A Thorough Survey Motifs & Symbols Of « Sun And Moon» In Iranian Culture. Tehran. Hanoon

Pahlavan.Fahimeh (2009). Visual Communication From Perspective of Semiotics. Tehran. University of Art.

Sojoodi . Farzan (1998) Introduction To Semiotics. Farabi Magazine. Number 1

Sojoodi . Farzan(2016) Practical Semiotics .Tehran. Elm.

Shamisa. Sirous (2006) literary Criticism. Tehran. Mitra.

Shayesteh Far . Mahnaz(2007) «Ashura event in Ghahvekhane painting».(Negareh Journal). Number 50.

The Explanation of Bird Motif on Iranian Ashura Posters with Approach of Roman Jakobson's Theory (The 80 and 90s SH)

Fatemeh Asgari (Corresponding Author), PhD Student of Islamic Art, School of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Aboutorab Ahmadpanah, Assistant Professor, School of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Received: 2019/8/27 Accepted: 2020/2/17

One of the themes that artists have always used as the basis for the creation of their works of art is the historical epic of Ashura. When placed at the forefront of religious concepts such as Ashura, the representation also uses signs, codes, and communication signs to express its meanings. Ashura has valuable messages with it, the effects of which are still present in the culture and art of our land even after centuries. Today, a large number of Ashura representations are being made in Iran in the form of exhibitions and mourning ceremonies. This research also tries to point to the subject of Ashura. Its main purpose is to identify the bird motifs and their symbolic use in the Ashura representation of Iran in the 2000s and 2010's. The study seeks to examine the representations of the 2000s and 2010s, including explaining the characteristics of bird symbolism and analyzing their literary variants, along with other visual elements of these representations with Jacobsen's approach. The following question arises: considering the Jacobsen approach in semiotics how the role of the bird works in communication, metaphor, and trope, and what it have to do with literary genres. The present study is based on the analysis of color, shape, composition and representation of the motifs of birds in relation to visual elements. The necessity of conducting this research is to study and recognize the communicative functions of Ashura representations and the role of birds in it. The evaluation has been done with the Jacobsen approach in order to address the impact of these representations and the way to convey the message through a variety of methods such as metaphor, trope, and to convey the meaning using various figure of speech. Jacobsen believes that metaphor and probe are the two fundamental characteristics to convey the meaning. According to him, the formation of a discourse takes place in two different semantic ways. One issue may be followed by another, depending on the similarity or by proximity. A representation itself is a type of communication language used to convey a message in order to communicate with audience in a visual communication. For this reason, Roman Jacobsen's communicative approach in functionality and expression of metaphor and probe was used to place symbols and determine the syntagmatic and paradigmatic relations, so that the theory could be used as a visual communication channel. This insight should be a guide for artists, so that they can better convey the message with visual knowledge and communication semiotics, and make visual impact more engaging. This research is conducted based on descriptive-analytical and fundamental descriptive methods. The method of collecting information is library method. This method has been used by scanning images and taking notes, and the information has